

Zeměpis s nadhledem 6

PŘEHLED UČIVA

pro základní školy a víceletá gymnázia

Úvod

O čem je zeměpis

- O postavení Země ve vesmíru a pohybech Země
- O plánech a mapách
- O přírodě na Zemi
- O lidech na Zemi
- O hospodaření lidí na Zemi
- O vyspělosti zemí světa
- O mezinárodních vztazích a organizacích

Postavení Země ve vesmíru

Vesmír

tvořen galaxiemi
např. naše Galaxie

Naše Galaxie

obsahuje hvězdy, planety, družice planet, komety, planety a další tělesa
hvězdy: např. Slunce, Proxima Centauri
planety: např. Země, Mars, Saturn
komety: např. Halleyova

Sluneční soustava

je tvořena Sluncem, planetami, družicemi planet (přirozenými a umělými) a dalšími tělesy

- planety sluneční soustavy: Merkur, Venuše, Země, Mars, Jupiter, Saturn, Uran, Neptun
- měsíce: např. Měsíc – přirozená družice Země, Phobos a Deimos – měsíce Marsu

Země

tvář blíží se kouli
důkazy kulatosti: např. připlouvající loď na moři, zatmění Měsíce, duha, snímky Země z vesmíru

Pohyby Země

Otáčení kolem vlastní osy

způsobuje střídání dne a noci – otočení Země kolem osy trvá (přibližně) 24 hodin, praktickým důsledkem je i existence časových pásem na Zemi a datová hranice

způsobuje zdánlivý pohyb Slunce a hvězd na obloze – pozorujeme denní dráhu Slunce na obloze a v noci pohyb hvězd (souvězdí)

Oběh kolem Slunce

způsobuje u nás střídání čtyř ročních období – jaro, léto, podzim, zima

způsobuje různou délku světlého dne a noci během roku – přesně ve dnech jarní a podzimní rovnodennosti, nejdelší světlý den v době letního slunovratu, nejdelší noc v roce v době zimního slunovratu

způsobuje různou polohu východu a západu Slunce během roku – východ Slunce přesně na východě a západ Slunce přesně na západě ve dnech jarní a podzimní rovnodennosti

Určování zeměpisné polohy

Zeměpisná poloha se určuje pomocí zeměpisných souřadnic

zeměpisná délka (určujeme pomocí poledníků) – východní, západní

zeměpisná šířka (určujeme pomocí rovnoběžek) – severní, jižní

Významné zeměpisné šířky

0° zeměpisné šířky – rovník (dělí zeměkouli na severní a jižní polokouli)

23,5° severní zeměpisné šířky – obratník Raka

23,5° jižní zeměpisné šířky – obratník Kozoroha

66,5° severní zeměpisné šířky – severní polární kruh

66,5° jižní zeměpisné šířky – jižní polární kruh

90° severní zeměpisné šířky – severní pól

90° jižní zeměpisné šířky – jižní pól

Významné zeměpisné délky

0° zeměpisné délky hlavní poledník a poledník 180°

180° zeměpisné délky dělí zeměkouli na východní a západní polokouli

Zeměpisná poloha určitého bodu

udává se jako průsečík rovnoběžky a poledníku, které tímto bodem procházejí

Zeměpisná poloha určitého většího území

udává se například rozmezím rovnoběžek (nejsevernější a nejj jižnější) a poledníků (nejvýchodnějšího a nejzápadnějšího), mezi nimiž území leží

Mapa – obraz Země

Mapa je zmenšeným obrazem povrchu Země nebo jeho části.

Části mapy

mapové pole – znázorňuje zemský povrch pomocí smluvených znaků

název mapy – udává přesně, co je v mapě znázorněno, na kterém území a v jakém čase

legenda (vysvětlivky) – vysvětluje význam bodových, čárových a plošných znaků

měřítko (číselné, grafické) – udává poměr zmenšení na mapě oproti skutečnosti

Co najdeme v mapovém poli

polohopis – informuje o poloze objektů a jevů pomocí smluvených znaků

výškopis – udaný pomocí barevné stupnice, kót nebo vrstevnic

popis – slovy nebo čísly

Práce s mapou

orientace mapy – umístění mapy tak, aby sever na mapě souhlasil se severem ve skutečnosti

určení vlastního stanoviště

určování tras

určování zeměpisné polohy

měření na mapách – pomocí měřítka, vhodné jen u map velkých měřítek a u plánů

„čtení mapy“ – zjišťování různých informací, které mapa obsahuje

Další způsoby znázorňování (povrchu) Země

Glóbus

zmenšený model Země; družicový či letecký snímek

Plán

náčrt (např. trasy pochodu, okolí školy)

Model (např. okolí školy, centra města)

plastická mapa

Přírodní složky

Svrchní obaly Země

zemská kůra a nejsvrchnější část zemského pláště – vnitřní geologické síly; důsledky pohybu zemských (litosférických) desek:

- horotvorná činnost (vrásky, zlomy)
- vulkanismus (sopka, sopečný ostrov)
- zemětřesení

vnější geologické síly; zvětrávání (fyzikální, chemické)

Vodstvo

na povrchu Země

- slaná voda – v oceánech a mořích (i v některých jezerech)
 - sladká voda – ve vodních tocích, ve vodních nádržích (přírodně vzniklá – jezera, uměle vytvořené rybníky, přehrady), v rašeliníštích, jako součást těl živých organismů; ve formě ledovců, ledu a sněhu
- pod povrchem – podzemní vody prosté, voda minerální, půdní voda
- voda v atmosféře – vodní páry, voda ve formě srážek (např. kapky deště, sněhové vločky, kroupy)

Atmosféra

vzdušný obal Země – složena z plynů (dusík, kyslík a další plyny), vodní páry, pevných částic (např. prach)

počasí – okamžitý stav atmosféry

podnebí – dlouhodobé charakteristické znaky počasí na určitém místě na Zemi

Oblasti se stejným podnebí nazýváme podnebná pásma.

- rovníkové (vlhké tropické)
- subrovníkové (střídavě vlhké tropické)
- tropické (suché tropické)
- subtropické
- mírné
- subarktické
- arktické

Půdy

neživá složka – úlomky matečné horniny, humus, půdní voda, půdní vzduch

živá složka – půdní mikroorganismy (bakterie, houby), další půdní živočichové

půdní typy (rozlišujeme podle skladby půdních horizontů) – půdy studeného teplotního pásu (např. arktické půdy a půdy tunder); půdy mírného teplotního pásu (např. půdy podzolové, hnědé půdy, černozemě); půdy teplého teplotního pásu (např. pouštní a polopouštní půdy, červenozemě a žlutozemě)

půdní druhy (určujeme podle velikosti částec, které půdu tvoří):

- půdy jílovité
- půdy hlinité
- půdy písčité

Rostlinstvo

rostliny nižší – např. řasy, bakterie, houby

rostliny vyšší – byliny, stromy, keře

Živočišstvo

bezobratlí – např. měkkýši, kroužkovci, hmyz

obratlovci – ryby, obojživelníci, ptáci, plazi a savci

Ekosystém

společenstvo rostlin a živočichů (živá složka) žijících v určitém prostředí (neživá složka); mezi organizmy a organizmy a prostředím existují různé vztahy

ekosystémy jsou různě velké, od nejmenších (např. kapka vody), přes větší (např. ekosystém lesa, rybníka, přírodní krajiny) až po živou a neživou přírodu celé Země

Přírodní krajiny na Zemi podle zeměpisné šířky

Polární kraje

severní a jižní polární kraje, drsné přírodní podmínky, pevninské ledovce, např. Grónsko, Antarktida, Arktida

Tundra

dlouhodobě zmrzlá půda, rozlehlé bažiny, krátké léto (2–3 měsíce) – sever Asie, Evropy, Severní Ameriky

Lesy mírného pásma

jehličnaté (tajga), smíšené, listnaté – Severní Amerika, Evropa, Asie, Jižní Amerika

Stepi

travnaté plochy bez stromů, zemědělské využití (pěstování obilovin) – Severní Amerika (prérie) a Jižní Amerika (pampy), Evropa, Asie

Tvrdo listé lesy

stromy a keře většinou neopadavé, Středomoří – části Evropy, Asie a Afriky (pobřeží a přilehlé oblasti Středomořího moře)

Pouště

horké, chladné; písčité, štěrkové, kamenité – všechny světadíly kromě Antarktidy

Savany

období sucha, období dešťů, pouze odolné rostliny, řídké stromy – Afrika, Jižní Amerika, části Austrálie a Asie

Tropické deštné lesy

vydatné srážky, druhově nejbohatší přírodní krajina – rovníková oblast Afriky, Jižní Ameriky, Austrálie a Asie

Přírodní krajiny v horách

Tzv. výškové krajinné stupně

nacházejí se v horách v závislosti na nadmořské výšce, např. v Himálaji v Asii, v Alpách v Evropě, na Kilimandžáru v Africe

přírodní krajina místního podnebného pásma

lesy listnaté, smíšené, jehličnaté

horské tundry

horské louky, oblast věčného sněhu a ledu (mrazové pustiny)

O lidské společnosti

Počet lidí na Zemi

v roce 2011 překročil 7 miliard, neustále roste

Nejlidnatější země (podle počtu obyvatel)

Čína, Indie, USA, Indonésie, Brazílie

Rozložení obyvatelstva na Zemi

nerovnoměrné – sledujeme pomocí hustoty obyvatelstva (počet obyvatel na 1 km²)

Lidé se odlišují v různých znacích

biologické znaky:

- pohlaví (muži, ženy)
- věk (děti, dospělí a staří lidé)
- rasa (bílá, žlutá, černá)

kulturní znaky:

- jazyk (slovanské jazyky, germánské jazyky apod.)
- náboženství světová: křesťanství, islám, buddhismus, judaismus, národní (např. hinduismus)

ekonomické znaky:

- vzdělání – gramotní a ngramotní lidé
- zaměstnání

O lidských sídlech

Sídlo

každé obydlené místo na Zemi

Vesnice

obyvatelstvo pracuje převážně v zemědělství, lesnictví nebo rybolovu; jsou zde omezené pracovní příležitosti

Města

obyvatelstvo pracuje převážně v průmyslu a ve službách; města poskytují pracovní příležitosti a služby i svému okolí (zázemí), jsou centry společenského života; mají různou velikost a různou funkci

Velkoměsta

ve světě města nad 1 mil. obyvatel (v ČR nad 100 000 obyvatel)

Megaměsta

města s počtem obyvatel nad 8 mil.

Aglomerace

tvořena městem a pásem hustého osídlení okolo něj; mezi městem a okolními sídly jsou těsné vztahy (příklad: dojíždění do škol, do zaměstnání, za nákupy a kulturou)

Slumy

chudinské čtvrti na okraji velkých měst; provizorní podmínky (bez vody, kanalizace, elektřiny)

Rozdělení hospodářství na sektory

Sektory hospodářství

I. sektor – zemědělství, lesnictví, těžba surovin

II. sektor – průmysl, výroba elektřiny, stavebnictví

III. sektor – služby: doprava, obchod, zdravotnictví, vzdělávání, kultura

IV. sektor – věda a výzkum

Zemědělská výroba

Zemědělská výroba

produkuje potraviny, suroviny pro průmysl a zabývá se péčí o krajinu (zejména ve vyspělých zemích), někde naopak krajinu poškozují

Rostlinná výroba

pěstování plodin zajišťujících potravu pro obyvatele (např. obilovin, olejnin, okopanin, ovoce, zeleniny, koření), plodin pro průmysl (např. bavlny, konopí), krmiva pro zvířata

Živočišná výroba

chov skotu, ovcí, prasat, drůbeže a dalších živočichů (např. bource morušového – hedvábí, kožešinových zvířat, např. norků)

Rybolov

v oceánech a mořích

lov ryb, ale i dalších živočichů, např. korýšů, měkkýšů; chov mořských živočichů v sádkách;

ochrana moří – nadměrný rybolov ohrožuje existenci některých druhů mořských živočichů

ve sladkých vodách na pevnině – rybníky, říční rybolov

Využívání přírodních zdrojů

Těžba surovin

neobnovitelné zdroje, např. rudy, uhlí, ropa

Využívání dalšího přírodního bohatství

obnovitelné zdroje

využití lesů (pásmo jehličnatých lesů) mírného pásma – tajga, tropické deštné lesy; využití vody

Výroba energie

tepelné elektrárny – spalování paliv, hlavně uhlí

vodní elektrárny – využití energie tekoucí vody

jaderné elektrárny – využití atomové energie (uran)

ostatní elektrárny – například větrné, geotermální, přílivové

Průmyslová výroba

Průmyslová výroba

vyrábí stroje a zařízení továren, výrobky pro další výrobu a výrobky potřebné pro běžný život člověka i pro jeho zábavu a rekreaci; zavádí inovace do praxe

Rozdělení průmyslu:

Těžký průmysl

energetický průmysl – elektřina

hutnický průmysl – železo, litina, barevné kovy

strojírenský průmysl – stroje, zařízení továren, dopravní prostředky

chemický průmysl – chemikálie, plasty, pohonné hmoty, umělá hnojiva

průmysl stavebních hmot – cihly, panely, střešní tašky, cement

Lehký průmysl

potravinářský průmysl – chléb, nápoje, konzervy

textilní a oděvní průmysl – látky, oděvy, pletené zboží

elektrotechnický průmysl – počítače, televizory, telefony

sklářský a keramický průmysl – sklo, dlaždice, jídelní servisy, umyvadla

papírenský průmysl – papír, lepenka

dřevozpracující průmysl – trámy, dřevěná okna, nábytek

polygrafický průmysl – noviny, knihy, časopisy

Doprava

Doprava

služba zajišťující přepravu osob a nákladů (osobní, nákladní)

podle prostředí, kudy vede	podle druhu dopravní cesty	příklad přepravovaných nákladů
po pevnině	silniční	osoby, potraviny
	železniční	osoby, uhlí, dříví, výrobky (např. auta, stroje)
	potrubní	ropa, zemní plyn
po řekách, jezerech, přehradách	lodní	písek, uhlí, obilí
po oceánech a mořích	námořní	ropa, rudy, kontejnery se zbožím
vzduchem	letecká	osoby, květiny, pošta
	přenos zpráv a informací	telefonické zprávy, internetové informace

Zvláštní druhy dopravních cest

např. podmořské tunely, kabely vedoucí pod zemí, na dně moře, mosty nad částmi moře, přeprava elektrické energie

Služby

Obchod

mezinárodní obchod – mezi státy světa
vnitrostátní obchod – na území jednoho státu
cesta výrobku – výrobce → velkoobchodník → maloobchodník → spotřebitel

Cestovní ruch

přírodní předpoklady, např. podnebí, moře, hory, krajina
kulturní předpoklady, např. památky, muzea, divadla, sportovní akce
ostatní předpoklady, např. doprava, hotelové služby, restaurace, půjčovny

Zdravotnictví

poskytování zdravotní péče, závislé na vyspělosti země

Školství

zajištění vzdělání; základní, střední, vysokoškolské; dostupnost vzdělání dle vyspělosti země

Věda a výzkum

rychlé změny, zavádění inovací; založen na práci kvalifikovaných (vzdělaných) pracovníků

Bohatí a chudí

Situace ve světě

jedna pětina obyvatelstva světa vlastní čtyři pětiny světového bohatství

Ukazatele vyspělosti země

Ekonomický ukazatel

hrubý domácí produkt (HDP) – cena všech výrobků a poskytnutých služeb daného státu za rok

Ukazatel lidského rozvoje

očekávaná délka života obyvatel, vzdělanost obyvatel, průměrný finanční příjem na osobu

Vyspělé země

vysoká životní úroveň, nejvíce obyvatel pracuje ve službách, většina obyvatel žije ve městech, kvalitní a frekventovaná doprava, hospodářství úzce spolupracuje s vědou a výzkumem, vysoká spotřeba energie a vody, vysoká produkce odpadů

Méně vyspělé země

nízká životní úroveň, většina obyvatel žije na vesnici a pracuje v zemědělství, nedostatek potravin a pitné vody, nízká úroveň zdravotní péče – časté nemoci a jejich rychlé šíření, vysoká negramotnost, obyvatelstvo se dožívá nižšího věku, časté válečné konflikty

Mezinárodní organizace

Dělení podle oblasti, kde působí

s celosvětovou působností – Organizace spojených národů (OSN)
působící v určité oblasti – Evropská unie (EU)

Dělení podle zaměření činnosti

vojenské organizace – Severoatlantická aliance (NATO)
ekonomické – Organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC)
humanitární – Mezinárodní červený kříž

